

BOGNA BARTOSZ, MAGDALENA ŻURKO

Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Uniwersytet Wrocławski

e-mail: b.bartosz@psychologia.uni.wroc.pl,

m.zurko@psychologia.uni.wroc.pl

Badanie narracyjne w podejściu interpretatywnym – wskazówka metodologiczna

Celem artykułu jest przedstawienie specyfiki podejścia interpretatywnego w psychologicznych badaniach jakościowych. Precyzując – chodzi o spójne z modelem teoretycznym prowadzenia badań, analizę oraz interpretację materiałów narracyjnych. Zaproponowana procedura postępowania badawczego jest wynikiem wieloletnich doświadczeń auterek w stosowaniu metody narracyjnej w interpretatywnym modelu w psychologicznych badaniach jakościowych, opartych na koncepcji M. Straś-Romanowskiej (1992). Postępowanie badawcze zostało przedstawione na przykładzie badania sposobu doświadczania rozvodu.

Słowa kluczowe: *badania jakościowe, metody narracyjne, doświadczenia autobiograficzne, rozwój*

Okres burzliwych dyskusji na temat zakresu i zasadności stosowania metod jakościowych w psychologii mamy już – jak się wydaje – za sobą. Rozwijanie badań o mieszanej, jakościowej i ilościowej metodologii świadczy o pojedynczym stanowisku w sporze o to, czy dopuszczalne są w psychologii metody „kontestujące” tradycyjny, scjentyistyczny warsztat (zob. np.: Łaguna, Stemplewska-Żakowicz 2012; Paluchowski 2012; Trafimow 2014). Z drugiej strony, swoje miejsce – wprawdzie niszowe – znalazły w polskiej psychologii prace o wyraźnej jakościowej odrębności, nie podające się metodologicznemu mieszanemu (zob. np.: Opoczyńska 2007; Kruchowska 2010; Bartosz 2004). Wśród psychologów stosujących metody jakościowe istnieje duża różnorodność w zakresie przyjmowanych założeń teoretycznych oraz samego sposobu prowadzenia badań i interpretacji wyników. Odbywające się w latach 1999–2009 w Polsce konferencje poświęcone metodom narracyjnym w psychologii dopro-

wadziły do wyodrębnienia i wykrystalizowania się różnych podejść w badaniach jakościowych skupionych – najczęściej – wokół poszczególnych ośrodków akademickich¹.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie specyfiki podejścia interpretatywnego w psychologicznych badaniach jakościowych zarówno w sensie przyjmowanych założeń, jak i sposobu prowadzenia badań oraz pracy nad tekstem. Zaproponowany schemat postępowania badawczego jest wynikiem naszych wieloletnich doświadczeń w stosowaniu metody narracyjnej w tym podejściu. Następujące po sobie etapy postępowania przedstawione zostały na przykładzie badania sposobu doświadczania rozwoju, zrealizowanego przez A. Wiszniewską pod kierunkiem B. Bartosz.

Interpretatywny model w psychologicznych badaniach jakościowych oparty jest na koncepcji M. Straś-Romanowskiej (1992). Koncepcja ta – jak zobaczymy – ma swoją specyfikę i co za tym idzie, trudno jest ją umieścić w takich nurtach kojarzonych z badaniami jakościowymi, jak postpozytywizm, konstruktywizm czy teoria krytyczna. Zależy nam na tym, żeby zaproponowanego ujęcia nie łączyć z relatywizmem ontologicznym czy poznawczym (konstruktywizm), aby związków przyczynowo-skutkowych nie zastępować zaangażowaniem zorientowanym na kwestie społeczne i zmianę (teoria krytyczna), aby nie zamazywać granic między faktami i wartościami (Kvale 2010, s. 57).

Założenia modelu

1. Założenia dotyczące przedmiotu badań

Zainteresowanie badaniami jakościowymi w psychologii wiąże się z dostrzeżeniem ograniczeń scjentyistycznego warsztatu, zwłaszcza w jego skrajnej wersji. Wzorowanie się w sposobie uprawiania psychologii na naukach przyrodniczych (biologii) owocuje naturalistycznym sposobem traktowania przedmiotu badań. Warto przywołać w tym miejscu znaną, geometryczną metaforę V. Frankla (za: Nelicki 1995), która ilustrowała niebezpieczeństwo redukcji złożonej, wielowymiarowej problematyki człowieka do jednego jego wymiaru². Taka redukcja powoduje, że otrzymany obraz jest niekompletny, co więcej, fałszujący rzeczywistość. Dobrą ilustracją postępowania budzącego tego rodzaju zastrzeżenia jest wyjaśnianie złożonych zjawisk o wyraźnym kulturowym komponente w kategoriach ewolucyjnych. Tego typu obiektyce wynikają

¹ Zainteresowanemu czytelnikowi polecamy monografię: Straś-Romanowska, Bartosz, Żurko 2010; 2010a.

² Pierwsze prawo antropologii przestrzennej mówi o tym, że nie można generalizować obrazu jednej, niższej płaszczyzny na całość (tu: człowieka), gdyż otrzymamy sprzeczny obraz (rzutem bryły, np. stożka, jest trójkąt i okrąg; otrzymujemy dwie różne figury w zależności od płaszczyzny rzutu).

z przyjmowanych bardziej ogólnych założeń antropologicznych. Proponowany model badań jakościowych wiąże się z humanistycznym nurtem w psychologii. Nawiązując do postulatów formułowanych w latach 50. XX wieku przez A. Maslowa, C. Rogersa i R. Maya, uznaje się w tym podejściu człowieka za świadomy, intencjonalnie działający podmiot. Postulowane holistyczne podejście oznacza, że na całość, jaką jest osoba ludzka, składają się jej wymiary: biologiczny, psychiczny i duchowy. Wszystkie te wymiary są niesprowadzalne nawzajem do siebie i rządzą się odrębnymi prawami. Stanowią integralną Osobę otwartą na rzeczywistość transcendentną. Warto uczynić tu zastrzeżenie, że o ile humanistyczni psychologowie amerykańscy tamtych czasów inspirowali się (także praktykowali) religiami Wschodu (buddyzm, taoizm), o tyle niniejsze podejście należy wiązać raczej z personalizmem chrześcijańskim. W psychologii oraz psychiatrii polskiej do tego nurtu można zaliczyć: K. Dąbrowskiego, A. Kępińskiego, Z. Uchnasta, A. Gałdową i M. Straś-Romanowską.

Rozwijające się na fali kontestacji przełomu lat 60. i 70. ubiegłego wieku podejście humanistyczne nie wpłynęło w sposób znaczący na sposób uprawiania psychologii empirycznej. Zainteresowanie sposobem doświadczania (w znaczeniu: świadomego przeżywania, ustosunkowywania się, egzystowania) siebie w świecie wiązało się ze stosowaniem podejścia fenomenologicznego oraz egzystencjalnego. Taki sposób uprawiania psychologii nie mieścił się w obszarze nauki rozumianej scjentystycznie (zob.: Bal 1997; Mellard 1987; McAdams, Olson 2010). Oddziaływał natomiast na praktykę psychologiczną (psychoterapię) i wkrótce zaszeregowany został do obszaru sztuki (uprawiania profesji), a nie nauki. Jednak niektóre problemy podnoszone w ówczesnych dyskusjach na temat akademickiej psychologii zostały podjęte w innych naukach społecznych, zwłaszcza w antropologii kulturowej. Twórca antropologii interpretatywnej C. Geertz (2005) zwrócił uwagę na trudności związane z komunikacją między badaczem a badanym (np. nie wiemy, czy respondent odpowiada na pytania zgodnie z tym, co sądzi na dany temat, czy też mówi to, co jest zgodne z obiegową opinią, czy też to, czego – jak sądzi – oczekuje badacz). Ponieważ nie mamy pewności, czego dotyczą dane, które uzyskaliśmy rozsądniej jest zastosować metody jakościowe ukierunkowane na odkrycie znaczeń nadawanych im przez badanych (interpretacja). Podobny problem podnosi w swoich pracach R. May, który stawia badaniom psychologicznym zarzut fałszywego obiektywizmu. Zarówno sposób interpretacji danych empirycznych, jak i sam rezultat tych badań jest zawsze – zdaniem R. Maya – uwikłany w sposób doświadczania świata przez badacza (May 1989). Sposobem przezwyciężenia tych trudności jest między innymi fenomenologiczny opis oraz interpretacja hermeneutyczna.

2. Założenia dotyczące metody pracy nad tekstem jako materiałem badawczym

W badaniach narracyjnych na etapie analizy stosuje się różne sposoby opracowania tekstu. Otrzymane transkrypcje wywiadów są kodowane, przy czym stosowane

kody mogą dotyczyć struktury tekstu (analiza sekwencyjna: Rosenthal 1990; Żurko 2004), zdań i języka (Cierpka 2002; Dryll 2008), jednostek znaczeniowych (analiza pól semantycznych: Robin, 1980), tematów lub wskaźników poszukiwanych w tekście charakterystyk psychologicznych (samoakceptacja, poczucie kontroli, poczucie własnej wartości i inne).

Za przykład analizy wywiadu narracyjnego w badaniach psychologicznych mogą posłużyć badania M. Azmitia i współpracowników (2005) dotyczące związków między prywatną filozofią przyjaźni a poczuciem własnej wartości w okresie dorastania. W pierwszym etapie analizy ustalono sumaryczną listę tematów poruszanych w wywiadach narracyjnych na temat przyjaźni przez badanych adolescentów. Sędziowie kompetentni starali się „być ślepi” na wiek, płeć i poczucie wartości uczestników badania. Wspólna lista tematów została użyta do wstępnego kodowania tekstów. Pozwoliło to na ustalenie, czy dany temat jest/nie jest obecny w danej narracji, jak często się powtarza, jak obszernie jest rozwijany. Następnie w każdym temacie poruszonym przez narratora kodowano poziom poczucia własnej wartości. Wreszcie skonstruowano tabele, w których przedstawiono liczbę i procent nastolatków reprezentujący każdy temat jako funkcję wieku, płci oraz poczucia własnej wartości. Pozwoliło to oszacować, który z tematów jest reprezentatywny dla wieku, płci i poczucia własnej wartości, a który jest unikalny. Ten etap pracy nad tekstem nie różni badań narracyjnych w podejściu poznawczym (Trzebiński 2002), postmodernistycznym, pragmatycznym i interpretatywnym (Kvale 2010). Specyfika podejścia widoczna jest na poziomie interpretacji.

W ujęciu interpretatywnym narracja, czyli opowieść o wydarzeniach, traktowana jest jako tekst przedstawiający w formie symbolicznej znaczenia wewnętrzne, tzn. stałe, głębokie ustosunkowania podmiotowe (Straś-Romanowska 2010). Dotarcie do tych znaczeń możliwe jest dzięki interpretacji opowieści. Zastosowanie znajduje tu hermeneutyka w różnych swych odmianach. Podejście hermeneutyczne ukierunkowane jest na dotarcie do subiektywności osoby badanej, na możliwie najbardziej dokładny opis wewnętrznego doświadczenia (tzw. prawda jednostki, traktowana jako rzeczywistość obiektywna). W badaniach tożsamości częstą inspiracją jest hermeneutyka P. Ricoeura (1992). Interpretacja zmierza w tym wypadku ku rekonstrukcji systemu znaczeń podmiotowych poprzez ukazanie, jak sensy i znaczenia zawarte w opowieści zmierzają do tego, co ostateczne, absolutne. Dotarcie do sensów następuje dzięki widzeniu interpretowanych jednostek znaczących w szerszym kontekście, włączaniu ich w większe całości. Tymi całościami mogą być:

- osoba w jej wymiarach: biologicznym, społecznym i podmiotowym (Straś-Romanowska 1992);
- otoczenie społeczno-kulturowe oraz kontekst historyczny.

Całość tego kontekstu uzupełnia sfera transcendencji, traktowana przez P. Ricoeura jako najistotniejsza (ostateczna).

Godnym uwagi rozwiązaniem jest zaproponowana przez E. Kruchowską metoda wielostopniowej analizy i interpretacji hermeneutycznej. Polega ona na wyodrębnie-

niu wątków tematycznych, a następnie kategorii związanych z problemem badawczym po to, aby z ich pomocą dokonać interpretacji „wewnętrznej” (której kontekstem jest sam tekst). Kolejnym krokiem jest interpretacja „zewnętrzna”, czyli odniesienie wykrytych znaczeń do innych tekstów, np. teorii psychologicznych. Pozwala to na interpretację wykrytych znaczeń w języku teorii naukowej. Kolejne etapy polegają na porównaniach pomiędzy uzyskanymi w badaniach, poszczególnymi tekstami. W efekcie możliwe jest wykrycie (opisanie) znaczeń wspólnych, których kontekstem interpretacyjnym są wszystkie badane teksty. Te opisy odnoszone są wreszcie do tekstu (tekstów) zewnętrznych (psychologicznych, antropologicznych itp.) (Kruczowska 2010).

Częstym zarzutem stawianym interpretacji jest jej subiektywność i problematyczna trafność. Spośród propozycji rozwiązania tego problemu na uwagę zasługuje wskazanie nestora badań narracyjnych F. Schuetzego (1983). Jego metoda zawiera etap weryfikacji trafności interpretacji przez respondenta (sędzią kompetentnym jest tu narrator). Ustalanie ostatecznej interpretacji byłoby w tym wypadku dialogiem badacza i osoby badanej. Wartość dialogu jako sposobu dochodzenia do prawdy o osobie badanej ukazywał A. Kępiński (1992), w którego pracach można znaleźć nawiązania do filozofii dialogu. Podejmując problem trafności interpretacji, D. Silverman zaleca unikanie zdroworozsądkowych interpretacji, stosowanie różnego rodzaju zestawień tabelarycznych, korzystanie z możliwości analizy tekstu, jakie dają komputerowe programy służące tym celom (Silverman 2007). Programy komputerowe mogą ułatwiać analizę tekstu (porządkują go ze względu na daną kategorię, np. tematycznie, sekwencyjnie, ze względu na frekwencje użycia danej formy gramatycznej itp. Przykładem takiego programu jest *Socjolog 2* autorstwa M. Orlika i J. Żurko do analizy sekwencyjnej tekstu, w którym wykorzystano teorię grafów do porządkowania sekwencji tekstu ze względu na frekwencje oraz powiązania tematów w nich zawartych. Takie uporządkowanie stanowi punkt wyjścia do identyfikowania znaczeń symbolizowanych w tematach. Identyfikowanie znaczeń jest zadaniem badacza (jest to zabieg hermeneutyczny), zastosowanie komputera jest tu niemożliwe. Tekst może być w tym programie kodowany na różne sposoby, można kodować zamiast tematów od razu symbole (według wcześniej ustalonego klucza) albo kategorie psychologiczne (np. poczucie własnej wartości, tak jak w badaniach M. Azmitii). Zaadaptowany do języka polskiego program LIWC J. Pennebaker (Szymczyk, Żakowicz, Stemplewska-Żakowicz 2012) umożliwia wnioskowanie o związkach między wzorcami lingwistycznymi a osobowościowymi (lub stanami psychicznymi). Można go więc wykorzystywać jako narzędzie scjentyistyczne, pomiarowe albo do porządkowania tekstu, interpretację zostawiając badaczowi.

Cennych wskazówek dotyczących zasad pracy nad materiałem z wywiadu dostarcza „klasyczny” tekst M. Szustrowej (2005). Autorka zwraca uwagę między innymi na problem wieloznaczności danych oraz na uwarunkowania mocy przesłanek interpretacyjnych. Proponuje także kroki analizy i interpretacji tekstu. Podejście interpretatywne

w badaniach psychologicznych wyróżnia cel. Jest nim odkrywanie (opis) znaczeń poprzez zrozumienie, czyli zastosowanie hermeneutyki (zob.: Wiklund-Gustin 2010). Przedmiotem badań są ustosunkowania podmiotowe, należące do subiektywnego świata Osoby. Działania badacza zmierzają do odtworzenia ustosunkowań, tak jak je przeżywa badany, a nie tak jak sądzimy, że powinien je przeżywać na podstawie przyjętego modelu teoretycznego. Nie oznacza to, że w interpretacji odrzucamy wiedzę psychologiczną. Raczej spotykamy się z osobą badaną po to, by wspólnymi siłami dojść do wspólnych ustaleń.

3. Obszary zastosowań badań w podejściu interpretatywnym

Badania psychologiczne w prezentowanym podejściu są ukierunkowane na odtworzenie wielowymiarowo ujmowanych doświadczeń osobowych. Jest to uzasadnione wtedy, gdy doświadczenie jest wyjątkowe, nietypowe, albo ze względu na wyjątkowość osoby. Może także dotyczyć wyjątkowych grup (np. mniejszościowych). Jest więc stosowane w wypadkach, w których prawa ogólne dotyczące zachowania nie znajdują potwierdzenia lub dostarczane na ich podstawie wyjaśnienia nie są wystarczające.

Do obszarów zastosowań badań jakościowych można zaliczyć:

- Duże inwestycje rodzicielskie, np. opieka nad dzieckiem z niepełnosprawnością, utrzymywanie dorosłych bezrobotnych dzieci itp.

R. Wiktorowicz (2006) w podsumowaniu przeglądu literatury na temat adaptacji ojców do problemów rozwojowych dziecka podkreśla potrzebę badań jakościowych. Umożliwiłyby one rozpoznanie sposobu interpretowania faktu zaburzenia rozwoju dziecka, sposobów budowania więzi z dzieckiem oraz definiowania roli rodzicielskiej (zob.: Nigel 2014). Uzupełnienie badań kwestionariuszowych typu: „papier–ołówek” badaniami interpretatywnymi jest zasadne w tym wypadku także ze względu na złożoność życia rodzinnego.

- Intymne więzi osobiste: rodzinne, przyjacielskie

Przyjmując założenie o wielowymiarowym doświadczaniu relacji intymnych, metody jakościowe, interpretatywne są jak najbardziej uzasadnione (Merrill, Walsh, Zaman, Fivush 2011). Pytania badawcze (opisowe) dotyczą w tym wypadku sposobu przeżywania tych relacji jako realizujących ważne dla podmiotu wartości. W psychologicznych badaniach nad przyjaźnią często pomija się jej duchowy wymiar (tak, jak jest on rozumiany w klasycznych definicjach przyjaźni, np. u Arystotelesa czy Cyserona) (Żurko 2011). Podobnie w psychologicznych badaniach nad rodziną stosowane są często modele teoretyczne pomijające transcendentny aspekt relacji łączącej wspólnotę rodzinną. Tę lukę mogą wypełnić rezultaty badań jakościowych.

- Strategie radzenia sobie

To, w jaki sposób człowiek radzi sobie ze stresem, zależy – między innymi – od znaczenia, jakie ma dla niego sytuacja stresowa. Zastosowanie metod interpretatywnych umożliwia odkrycie wartości (poprzez opis sposobu ich doświadczania) intencjonalnie związanych z sytuacją stresową. Stanowią one składnik światopoglądu jednostki i mogą istotnie wpływać na sposób odnajdywania sensu życia (Oleś 1996). Ustalanie indywidualnych prawidłowości dotyczących związków między sposobem doświadczania wartości a sposobem radzenia sobie jest istotne zwłaszcza z perspektywy zastosowań praktycznych (Habermas 2007; McLean, Pasupathi, Pals 2007).

– Znaczące doświadczenia egzystencjalne

Doświadczenia biograficzne powodujące zwrot w linii życia jednostki, stanowiące wyzwanie adaptacyjne jest szczególnie silnie doświadczane we wszystkich wymiarach Osoby (Miller 1994; Glück, Bluck 2007; Pasupathi, Mansour, Brubaker 2007). Zbadanie sposobu przeżywania takich wydarzeń, jak strata osoby bliskiej, utrata sprawności, rozpad związku, nagły zwrot w karierze zawodowej, czy doświadczeń pokoleniowych (transformacja ustrojowa) itp. metodami jakościowymi pozwala na dokładniejszy wgląd w zachodzące w takich sytuacjach procesy. Badania interpretatywne mają w tym wypadku charakter przede wszystkim eksploracyjny.

– Osoby niespełniające warunków wynikających z modelu teoretycznego

W badaniach ilościowych ukierunkowanych na odkrywanie praw ogólnych poszukiwane jest to, co typowe. Badania jakościowe ukierunkowane są na to, co nietypowe, niespełniające predykcji wynikających z przyjętego modelu. Badanie takich nietypowych przypadków stanowi inspirację do ustalania bardziej precyzyjnego modelu teoretycznego lub ustalania warunków, w jakich model może być spełniony, a w jakich nie może. Innym zastosowaniem rezultatów badań jakościowych nietypowych przypadków jest poprawianie narzędzi badawczych, tak by uwzględniały większą różnorodność interindywidualną.

Stosowanie metod jakościowych, interpretatywnych jest zasadne tam, gdzie chcemy dokładniej poznać (opisać) badane zjawisko w celu:

- stworzenia bardziej precyzyjnych narzędzi do badań ilościowych;
- zaproponowania modelu zjawiska uwzględniającego większą ilość dokładniejszych danych.

W takim wypadku mają one charakter eksploracyjny, stanowią wstęp do badań ilościowych umożliwiających wyjaśnianie zjawisk.

Inny rodzaj zastosowania tych metod to typowe dla badań humanistycznych ustalanie sensu zjawiska, czyli odniesienie go do wartości, jakie uobecnia. W takim podejściu osoba badana traktowana jest jak wolny wewnętrznie podmiot egzystujący w świecie. Rezultatem badawczym może być tu jedynie opis. Końcowym efektem takich badań jest zazwyczaj zaproponowanie typologii jakiegoś rodzaju doświadczenia.

Ilustracja empiryczna

Jako przykład badań osadzonych w prezentowanym ujęciu teoretycznym i metodologicznym mogą posłużyć badania na temat doświadczeń związanych z przeżywaniem rozvodu przez kobiety.

1. Cel badań

Celem badań narracyjnych był opis oraz psychologiczna interpretacja subiektywnych doświadczeń kobiet, w których autobiografię został wpisany rozwód. Jednocześnie celem przeprowadzonych badań była próba zrozumienia tego doświadczenia, tak jak jest ono przeżywane przez kobiety w różnym wieku i z różnym stażem porozwodowym. Uwzględniono odmienne perspektywy autobiograficzne kobiet, które w momencie badania były w różnym wieku i różnym czasie od rozvodu. Taki dobór badanych uniemożliwia wprawdzie uogólnianie wniosków, ale w zamian pozwala na poznanie różnorodności subiektywnie doświadczonego biograficznego faktu.

W rezultacie uzyskane wyniki mogą służyć do opracowania teoretycznego modelu adaptacji do rozvodu, traktowanego jako przeżycie egzystencjalne. W tym miejscu należy wskazać, że rozwód jako sytuacja egzystencjalna jest opisywany i analizowany w różnych kontekstach teoretycznych i badawczych np. jako kryzys rozwojowy bądź jako kryzys nienormatywny lub jako krytyczne wydarzenie życiowe (zob.: Beisert, 2000; Sakraida 2005; Young, Stewart, Miner-Rubino 2001; Rostowski 2009; Rydzewski 2010; Szlendak 2010). W naszym artykule ten aspekt zostanie celowo pominięty ze względu na ilustracyjny charakter prezentowanych kroków badawczych. Oczywiście jest jednak, że autorki nie ignorują i nie bagatelizują tak istotnego z punktu widzenia rozwojowego, andragogicznego i psychologicznego doświadczenia życiowego.

Równie istotnym celem badań, wynikającym z zastosowania metody narracyjnej, może być wypracowanie kategorii teoretyczno-metodologicznych na potrzeby metody ilościowej, np. kwestionariuszowej, która – przykładowo – umożliwi diagnozę indywidualnych typów doświadczania rozvodu i profili osobowych przeżyć.

2. Dobór i charakterystyka osób badanych

Grupa osób badanych została wyłoniona zgodnie z zasadą celowego doboru próby, który *polega na doborze elementów charakteryzujących się jakąś szczególną właściwością* (Shaughnessy, Zechmeister, Zechmeister 2002, s. 167). W tym przypadku osobami badanymi były kobiety po rozwodzie. Starano się wyodrębnić taką grupę kobiet, która będzie zróżnicowana pod względem wieku i czasu, jaki upłynął od rozvodu, po to, by móc poszukiwać charakterystycznych przeżyć związanych z tym doświadczeniem. Chodziło o identyfikację przeżyć wspólnych dla różnych kobiet oraz

specyficznych i różnicujących przeżywanie rozvodu, uwzględniając różne perspektywy temporalne. Dlatego wzięto pod uwagę doświadczenia przed rozводом oraz następnie porozwodowe, a także kontekst sytuacji autobiograficznej.

W kontakcie telefonicznym lub mailowym z potencjalnymi osobami zainteresowanymi udziałem w badaniach proszono o udział w nich, przedstawiając cel oraz charakter badań, a następnie – po uzyskaniu zgody – ustalano termin spotkania. Uczestniczki badań wyraziły zgodę na nagranie wywiadu oraz wykorzystanie materiałów badawczych do celów naukowych, z zachowaniem anonimowości danych.

W badaniach uczestniczyło 6 kobiet w wieku 34–58 lat. Kobiety, które wzięły udział w badaniu, miały wyższe wykształcenie (pięć z nich posiadało tytuł magistra, jedna ukończyła studia licencjackie), wszystkie pracowały. Oprócz jednej, pozostałe miały dzieci. Wszystkie mieszkały w mieście liczącym powyżej 500 tysięcy mieszkańców. Istotny z punktu celu badania był czas, jaki minął od rozvodu (od 1 roku do 21 lat)³. Staż porozwodowy kobiet biorących udział w badaniach był różny (34-letnia kobieta uczestnicząca w badaniach była 3 lata po rozwodzie, 35-letnia rok po rozwodzie, 44-letnia – 4 lata po rozwodzie, 45-letnia – 10 lat, 53 – 21 lat, 58-letnia – 16 lat).

Biorąc pod uwagę akt złożenia pozwu rozwodowego, 5 kobiet wskazało siebie jako osobę inicjującą decyzję o rozwodzie, a tylko jedna z nich wskazała osobę małżonka. Uwzględniając orzeczenie o winie, trzy kobiety wskazały orzeczenie rozvodu z winy męża, natomiast trzy – bez orzekania o winie.

3. Metoda badawcza

W pierwszej części badania kobiety wypełniały ankietę, w której znajdowały się pytania metryczkowe, dotyczące danych socjodemograficznych (wiek, płeć, miejsce zamieszkania, wykształcenie, charakter wykonywanej pracy, dzieci) oraz pytania odnoszące się do małżeństwa (staż przedmałżeński, wiek zawarcia małżeństwa, staż małżeński) oraz rozvodu (przyczyna rozvodu, orzeczenie o winie). Umożliwiło to zebranie informacji, których w pewnych przypadkach nie uzyskano w trakcie wywiadu (np. staż przedmałżeński czy orzeczenie o winie).

Zasadniczą metodą, służącą realizacji celów badawczych, był narracyjny wywiad autobiograficzny (Schuetze 1983; Żurko 1996), który, jak już wcześniej wspomniano, został przeprowadzony po uprzednim wyjaśnieniu celu badania i jego charakteru.

Autobiograficzny wywiad narracyjny miał umożliwić odtworzenie wydarzeń związanych z rozводом, z uwzględnieniem doświadczeń poprzedzających decyzję

³ Jako przyczyna rozvodu, najczęściej wskazywana jest niezgodność charakterów i niedochowanie wierności małżeńskiej (5 odpowiedzi), a dodatkowo dłuższa nieobecność (3 odpowiedzi) i naganny stosunek do rodziny (2 odpowiedzi), a także nieporozumienia na tle finansowym, różnice światopoglądowe, nadużywanie alkoholu oraz brak odpowiedzialności ze strony męża (1 odpowiedź).

o rozwodzie oraz tych, które odnosiły się do sytuacji po jego orzeczeniu, teraźniejszości i projektów na przyszłość. Ponieważ wzięto pod uwagę różne perspektywy temporalne (przeszłość, teraźniejszość, przyszłość), przygotowano pytania dotyczące sytuacji i doświadczeń przeżywanych przed rozwodem (np. *proszę opowiedzieć o wydarzeniach, które – Pani zdaniem – doprowadziły do rozwodu*), w trakcie rozwodu (np. *co dla Pani było najtrudniejsze w trakcie rozwodu?*), po rozwodzie (np. *proszę opisać swoje życie po rozwodzie*). Na koniec zadawane były pytania dotyczące osobistej koncepcji rozwodu z perspektywy własnej biografii. Ich celem było uzyskanie conceptualizacji sensu tego wydarzenia w języku osoby badanej, czyli tak, jak jest on widziany przez osobę badaną (druga część metody wywiadu autobiograficznego według Schuetzego). Temu celowi służyły także pytania o wyobrażenia własnej przyszłości.

Osoby badane decydowały o szczegółowości narracji, jej wysyceniu opisami i argumentacją oraz o stopniu intymności narracji. Czas trwania badania zależał od specyfiki wywiadu z konkretną osobą i średnio mieścił się w granicach 60 minut.

4. Przyjęta strategia analizy materiałów narracyjnych

Zgodnie z procedurą postępowania badawczego na tym etapie nagrany wywiad został poddany transkrypcji. W rezultacie uzyskano szczegółowe, indywidualne opisy wielowymiarowego doświadczania rozwodu, z uwzględnieniem stażu doświadczeń przed rozwodem oraz po rozwodzie.

Analiza i interpretacja zebranego materiału została przeprowadzona na podstawie propozycji B. Bartosz (2004), opisanej w artykule *Ludzie chcą opowiedzieć swoją historię. Konstruowanie rzeczywistości w narracji (przez pryzmat doświadczeń autobiograficznych)*. Autorka wyróżnia siedem kategorii opisujących doświadczenia autobiograficzne wysycone przeżyciami o charakterze: osobowym, emocjonalnym, społecznym, związanych ze zdobywaniem wiedzy, z podejmowanym i realizowanym działaniem, ze sferą egzystencjalną i duchową. Innymi słowy, celem postępowania na tym etapie analizy było wyodrębnienie tematów doświadczeń oraz związanych z nimi przeżyć. Posłużono się metodą interpretatorów kompetentnych, opisaną przez D. Śleszyńskiego (1997) oraz P. Dominicę (2006).

5. Przykładowa analiza narracji na temat rozwodu

W spisanych narracjach zostały wyodrębnione zakładane fazy procesu doświadczania rozwodu (przed, w trakcie, po rozwodzie), tak aby możliwa była analiza przeżyć zależnie od linii czasu. W celu uporządkowania zróżnicowanego i bogatego materiału narracyjnego dokonano próby uporządkowania treści w tabelach. Precyzując, w ramach wyróżnionych kategorii doświadczeń zaklasyfikowane zostały tematy oraz określone spektrum przeżyć przedstawionych w narracji i poddanych analizie.

Tab. 1. Przykładowa analiza fragmentu wybranych treści narracji na temat doświadczeń związanych z rozwodem⁴.
Narratorka to kobieta w wieku 44 lat, z 4-letnim stażem porozwodowym (rozwód został orzeczony z winy męża), posiadająca wyższe wykształcenie, pracująca jako nauczycielka, matka jednego dziecka

Kontekst doświadczeń	Tematy doświadczeń	Spektrum przeżyć – przykłady
Osobowy	Rozpad małżeństwa Decyzja o rozwodzie	– niskie poczucie własnej wartości (<i>ja się potem czułam stara, głupia, brzydka, no, skoro znalazł sobie kogoś innego</i>) – niepewność co do własnych wyborów (<i>No właściwie co? Nie chcę rozwodu. Ratuję czy nie ratuję? Nie było jednoznacznej odpowiedzi</i>)
Emocjonalny	Rozpad małżeństwa	– odrzucenie, poczucie osamotnienia (<i>noce potrafiłam płakać, bo na przykład nie było mojego męża, który jeszcze nie odbierał moich telefonów</i>) – obawy o przyszłość (<i>strach, że coś się kończy i co będzie dalej ze mną, jak będzie wyglądało dalej życie</i>)
Społeczny	Rozpad małżeństwa Reakcje otoczenia	– niskie kompetencje komunikacyjne (<i>nie umieliśmy się po prostu porozumieć</i>) – wsparcie (<i>Bardzo mnie spotkało takiej dużo pomocy ze strony środowiska...</i>) – zainteresowanie mężczyzn (<i>dają mi do zrozumienia, że ja się podobam</i>)
Poznawczy	Rozpad małżeństwa	– dezorientacja (<i>Co jest lepsze: czy tkwienie w czymś takim, czy odważenie się na przerwanie tego</i>) – poszukiwanie przyczyn (<i>Myśmy byli no, tacy rzeczywiście różni, Wiedziałam, że to z mojej strony też było błędem, że tak wszystko koloryzowałam...</i>)
Działaniowy	Dbanie o siebie Strategie radzenia sobie	– zaniechanie dbania o wygląd (<i>wolałam spać sobie włosy czasami i tak wyjść, zarzucić cokolwiek</i>) – aktywność zawodowa (<i>Rozpoczęłam awans</i>)
Egzystencjalno-duchowy	Rozwód i jego konsekwencje Rozpad małżeństwa Strategie radzenia sobie	– akceptacja nieuchronności cierpienia (<i>Wiedziałam, że musi być taki czas, że nie da się tego ominąć, że nawet jak było źle, to będę cierpieć</i>) – dezorientacja, zagubienie (<i>I najgorsze z pytań: czy ja kocham swojego męża</i>) – kontrolowanie nastroju (<i>Starłam się po prostu cieszyć życiem</i>)

Należy nadmienić, że w tabeli pokazano jedynie fragment dokonanych analiz. Całość analiz narracyjnych jest szersza i oprócz analizy doświadczeń związanych z rozwodem zawiera poddane analizie także przedrozdowe oraz porozwodowe

⁴ Opracowanie na podstawie A. Wiszniewska, nieopublikowana praca magisterska.

doświadczenia, nieprezentowane w tym artykule. Mając świadomość zróżnicowania i złożoności narracji oraz – w niektórych fragmentach – wieloznaczności treści narracyjnych, w pewnych analizach konieczne było uwzględnienie alternatywnych perspektyw interpretatorów.

6. Interpretacja

Jak już wskazano, analizując materiał narracyjny, wzięto pod uwagę treść narracji, a dokładniej frekwencję tematów przypisanych przez interpretatorów do poszczególnych kategorii doświadczeń, oraz wysycenie tematów przeżyciami, rozumianymi jako całokształt refleksji, wrażeń, emocji, myśli, intencji, działań itp. (Straś-Romanowska 1992).

W opisie przeżyć dotyczących rozvodu opisywanych przez narratorkę (44-letnia kobieta, 4 lata po rozwodzie), dominuje kontekst podmiotowy (osobowy) i emocjonalny. W kontekście osobowym narratorka wiąże czas rozvodu z niskim poczuciem własnej wartości, które spowodowane jest wzbudzaniem przez męża poczuciem winy za rozpad małżeństwa, ale także poczuciem bycia bezwartościową. Narratorka ma poczucie bycia inną osobą, staje się kimś innym, obcym. Sytuacja, w której znajduje się narratorka, powoduje nie tylko dezorientację, zagubienie, brak pewności siebie, ale również wątpliwości dotyczące rozwiązania sytuacji – czy pozostać w małżeństwie, które nie daje satysfakcji, czy zdecydować się na rozwód i być może stworzyć szansę na lepsze życie. Niepewność i wahanie związane z podjęciem ostatecznej decyzji sprawia, że narratorka znajduje się w stanie zawieszenia i niejednoznaczności. Ma również świadomość konieczności cierpienia i bólu, który pojawi się niezależnie od tego, czy małżeństwo było dobre, czy nie. Brak pewności siebie, brak swobody i dezorientacja pojawiają się w trakcie sprawy rozwodowej, w czasie której czuje ograniczenia związane z koniecznością udzielania konkretnych odpowiedzi na pytania sędziego. Kontekst osobowy dotyczy także radzenia sobie z sytuacją rozwodową. Tutaj narratorka podkreśla, że podtrzymywanie radości życia i pogody ducha było pomocne w zmaganiu się z sytuacją rozwodową. Wskazuje również, że odkrycie w sobie atrakcyjności i kobiecości spowodowały wzrost samooceny oraz zwiększyło jej pewność siebie. Można więc przypuszczać, że źródłem radzenia sobie z rozwodem, według narratorki, jest ona sama.

W kontekście emocjonalnym małżeństwo według narratorki związane było z wieloma negatywnymi odczuciami i emocjami. Niechęć męża do rozmów powodowała u narratorki bezradność i bezsilność, a dodatkowo była źródłem cierpienia. Rozpad małżeństwa to dla osoby badanej nie tylko dezorganizacja związku dwojga ludzi, ale również utrata stabilności, poczucia bezpieczeństwa i równowagi, stąd pojawia się niechęć do jakiegokolwiek zmiany z powodu niepewności, lęku i obawy przed przyszłością. Przedstawia też w narracji rozpad małżeństwa jako narastającą wzajemną wrogość między sobą a mężem. Zaczynają wraz z mężem przyjmować względem siebie

nasilające się coraz bardziej nieprzyjemne nastawienie. Sam rozwód narratorka opisuje w kategoriach złożonych i niełatwych doświadczeń emocjonalnych. Pojawia się ból, niechęć, brak radości życia, apatia, cierpienie, załamanie, rozpacz, reagowanie płaczem czy poczucie osamotnienia.

Narratorka wspomina o bierności, zobojętnieniu i otepieniu w odniesieniu do własnego wyglądu zewnętrznego, które pojawia się w czasie sytuacji rozwodowej. Ma na myśli przede wszystkim brak dbałości o siebie, brak zainteresowania własnym wyglądem oraz brak zaangażowania i chęci zadbania o siebie i swój wygląd.

Rozpad małżeństwa to także strach, obawy i lęk o przyszłość, o siebie. To również poczucie wstydu, w pewnym sensie związane z przekonaniem, że nie zbudowała trwałego związku, z poczuciem niedoskonałości czy poczuciem bycia przegraną. Dla narratorki cięża kochanki męża, gdy się o niej dowiaduje, jest trudniejszym doświadczeniem aniżeli zdrada męża. Rozwód odnosi się również do trwogi i lęku przed nieumiejętnością stworzenia nowego związku w przyszłości. Wskazuje to, że małżeństwo jest czymś tak znaczącym dla kobiety, że trudności przysparza nawet samo wyobrażenie sobie nowego związku.

Analizując rozwód w kontekście społecznym, można wyróżnić dwie kategorie tematyczne: relacje z mężem oraz kontakty z innymi ludźmi. Narratorka odnosi się do odmienności charakterów, nieumiejętności porozumiewania się ze sobą i niedopasowania pod względem oczekiwań w małżeństwie. To jednak nie umniejsza znaczenia tego, że głównym powodem rozwodu jest niewierność męża. W aspekcie społecznym istotna wydaje się również jakość kontaktów z innymi ludźmi. W tym obszarze narratorka wspomina o izolacji, niechęci wobec przebywania z innymi ludźmi. Wskazuje jednak, że to przede wszystkim pomoc ze strony otoczenia, a także możliwość polegania na innych jest elementem wspierającym w radzeniu sobie z rozwodem. Równie pomocnym w zmaganiu się z rozpadem małżeństwa jest dla osoby badanej zainteresowanie mężczyzn.

W kontekście poznawczym znacząca jest koncentracja narratorki na przeszłości, nieustanne analizowanie, roztrząsanie i rozmyślanie nad tym, co się stało, a przez to niemożność pójścia o krok dalej – stworzenia nowego życia. Poszukuje przyczyn, wskazuje na błędne koło zachowań własnych i swojego męża, które jej zdaniem przyczyniły się do rozpadu małżeństwa. Uważa za błąd to, że idealizowała małżeństwo. Dokonuje ocen własnego postępowania, na przykład relacjonuje podejmowaną przez siebie walkę o swoje małżeństwo, która jednak okazała się według niej przegraną.

Opisywane działania świadczą o skali emocjonalnych przeżyć (zaniedbywanie siebie) oraz podejmowanych strategiach zaradczych (koncentracja na karierze zawodowej). Aktywność jest ujmowana w bezpośrednim związku z rozwodem i realizuje wartości z nim związane.

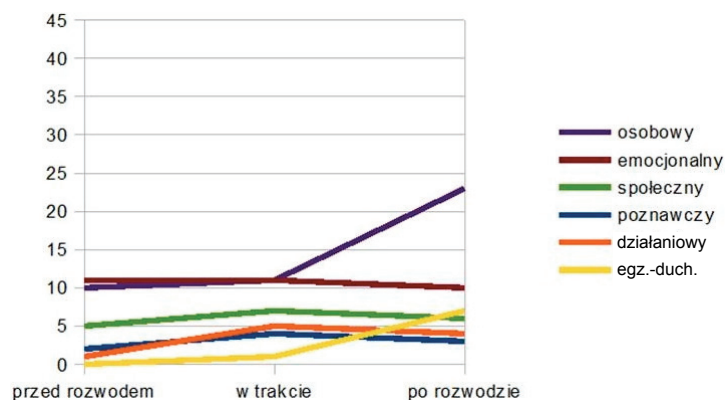
Istotny wydaje się również kontekst egzystencjalny, w którym narratorka przyrównuje rozpad swojego małżeństwa do śmierci bliskiej osoby. Wskazuje to na

bezpowrotną utratę kogoś, kogo się bardzo kochało, ale również na życiową tragedię.

W opisie doświadczeń pojawiają się też pragnienia odbudowania swojego życia i siebie, które realizuje przez aktywność, otwartość na innych i nowe sytuacje zawodowe. Wskazuje, że działania mające na celu podwyższenie własnych kwalifikacji zawodowych stało się ważnym etapem radzenia sobie z rozwodem. W odniesieniu do samego rozwodu narratorka podejmuje wysiłek, by doświadczenie rozwodu odrealnić, potraktować jako fikcyjne i mające jedynie miejsce w wyobraźni.

Analogiczne działania zostały przeprowadzone w stosunku do przedrozwodowego oraz porozwodowego etapu autobiografii a następnie dokonano próby całościowej indywidualnej interpretacji uzyskanych analiz. Końcowym efektem interpretacji było ustalenie typu intencjonalności (Straś-Romanowska 1992), oraz szczegółowego wzoru przeżywania rozwodu, uwzględniając linię czasu i indywidualną koncepcję znaczenia tego wydarzenia przez osobę badaną. Narracje każdej osoby badanej zostały opracowane w analogiczny do prezentowanego sposób.

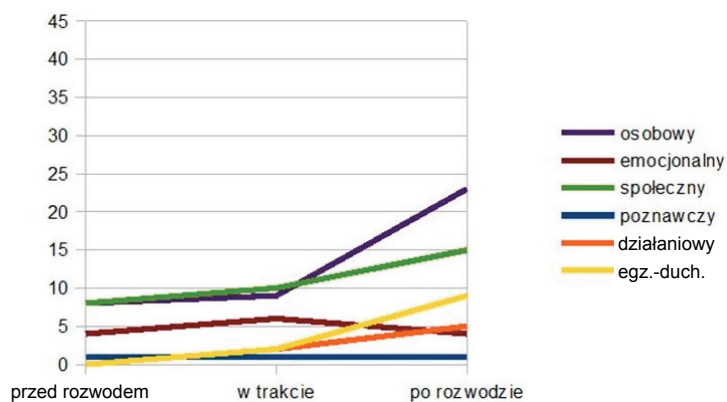
Kolejnym krokiem było prześledzenie zmian zależnych od wspomnianego przez narratorki czasu (okres przed rozwodem, w jego trakcie i po nim). W tym celu obliczono frekwencje tematów przyporządkowanych do poszczególnych kategorii doświadczeń (osobowy, emocjonalny, społeczny, poznawczy, działaniowy, egzystencjalny) w poszczególnych okresach. Wyniki zostały przedstawione na wykresach, oddzielnie dla każdej narracji.

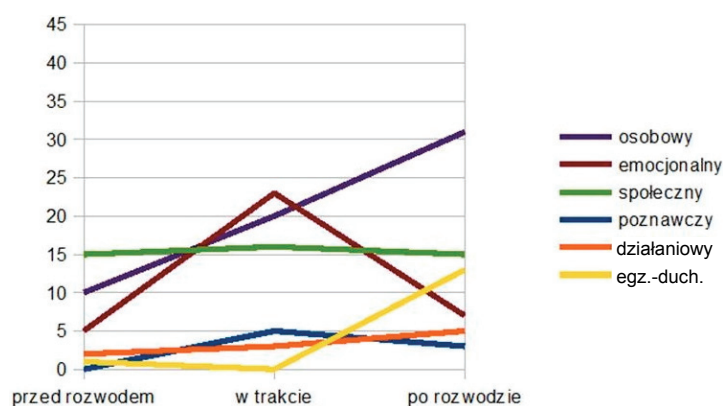
Rys. 1. Zmiany frekwencji tematów w czasie. Osoba III, 44 lata, 4 lata po rozwodzie.

Źródło: badania własne

Poniżej – dla porównania – zamieszczone są wykresy przedstawiające zależność frekwencji tematów w poszczególnych kategoriach od czasu narracji dla dwóch innych badanych osób.

Rys. 2. Osoba IV, 42 lata, 10 lat po rozwodzie.
Źródło: badania własne

Rys. 3. Osoba V, 58 lat, 16 lat po rozwodzie
Źródło: badania własne

Rezultatem interpretacji są – w tym wypadku – indywidualne wzory doświadczenia rozwodu uwzględniające typ intencjonalności i stażu porozwodowego.

Wnioski z badań

Uzyskane rezultaty pozwalają na dokonywanie podsumowań oraz wyciąganie wniosków. Mogą stanowić punkt wyjścia do kolejnych badań, już w paradygmacie ilościowym. Na tym etapie pomocne są zestawienia w postaci prezentowanych wyżej

wykresów, stanowiących sposób redukcji danych. Mając na uwadze, że uzyskany materiał nie pozwala na dokonywanie uogólnień, warto zauważyć hipotetyczne tendencje, na przykład:

- w opisie doświadczania rozvodu wzrasta znaczenie kontekstu podmiotowego, tendencja ta jest obecna we wszystkich narracjach;
- opis okresu porozwodowego częściej wzbogacony jest o refleksję egzystencjalną niż okresy przedrozwodowy i rozwodowy;
- wspomnianie rozvodu jest silniej nacechowane emocjonalnie w narracjach kobiet o długim stażu porozwodowym w porównaniu z narracjami kobiet o stażu krótszym.

Wniosek ostateczny zdaje się podważać zdroworozsądkową opinię, że „czas leczy rany”. Jest to rezultat, który – ze względu na to, że jest sprzeczny z potoczną intuicją – wnosi wartościowy, dyskusyjny element do dotychczasowych ustaleń na temat adaptacji kobiet do rozvodu (Bird, Reese 2006; Pals 2006). Oczywiście powyższe wnioski – jako że dotyczą kilku osób – nie mogą świadczyć o istnieniu ogólnej tendencji.

Limitacje

Poza wielokrotnie zaznaczanym zastrzeżeniem dotyczącym ograniczeń w zakresie wyciąganych wniosków prezentowane rezultaty należy traktować z dużą ostrożnością także z innych powodów. Na etapie zbierania danych trzeba pamiętać o wpływie warunków badania, zwłaszcza jakości relacji między badaczem a narratorem. Prezentowany przykład badań spełnia istotny warunek dotyczący jakości narracyjnego materiału – wywiady przeprowadzała ta sama badaczka. Aby uniknąć zarzutu dowolności na etapie analizy i interpretacji, wskazane jest, aby ustalić (zdefiniować, w miarę możliwości) kryteria przyporządkowywania wypowiedzi do poszczególnych kontekstów (osobowy, społeczny, emocjonalny...). Niebagatelną rolę ma doświadczenie osób dokonujących analizy i interpretacji oraz możliwość pracy nad tekstami w zespole, aby możliwe było dyskusowanie niejasnych czy niejednoznacznych fragmentów tekstu. Jakość tego etapu badania zależy od umiejętności posługiwania się wiedzą psychologiczną, tak by ujmować doświadczenia badanej osoby w sposób – z jednej strony – jak najbliższy intencjom i przeżyciom narratora, z drugiej zaś, w sposób dyskursywny, umożliwiający profesjonalną dyskusję w gronie specjalistów w danej dziedzinie (niekoniecznie pracujących w nurcie badań jakościowych). Przejrzystość wyводу ułatwiają zestawienia, wykresy, tabele, będące równocześnie niebudzącym zastrzeżeń sposobem redukcji danych.

Zakończenie

Badania narracyjne pokazują rzeczywistość psychologiczną z pewnej perspektywy, pozostawiając badaczom, pole do poszukiwań i odkryć z wykorzystaniem odmiennych stanowisk teoretycznych i badawczych (niekoniecznie odwołujących się do określonych założeń personalizmu, egzystencjalizmu, fenomenologii, hermeneutyki).

Ta różnorodność podejść w badaniach jakościowych nie zwalnia badaczy z prób konstruowania koherentnie z przyjętymi założeniami teoretycznymi projektowanych rozwiązań metodologicznych w poszczególnych fazach procesu badawczego. Dlatego tak istotne są próby konsekwentnego z przyjętą teorią postępowania badawczego na etapie pozyskiwania narracji, jej analizy i interpretacji. Warto przy tym pamiętać, bez względu na potencjał teorii, że osobowe doświadczenie może wyprzedzać teorię. Dlatego nawet najlepszą teorię należy traktować jako otwartą. Trawestując stwierdzenie Chrząstowskiego i de Barbaro, można zatem powtórzyć, że *teoria jest użyteczna pod warunkiem, że nie zasłania osoby* (2011, s. 211). A omawiane podejście, jak sądzimy, na to pozwala.

Ujęcie narracyjne doświadczeń osoby charakteryzowane bywa jako „wielowersyjne” (tamże). W tym sensie niejednoznaczność narracji, wiele jej poziomów wzajemnie się nakładających świadczy według autorów o tym, że jest ona bardziej *prawdziwa, dojrzała*. I choć stwarza to trudności w interpretacji, nie jest uznawane za mankament. Taka złożona opowieść, stworzona przez narratora na zasadzie wyboru różnych wariantów, za pomocą których można opowiedzieć własną historię, zawiera „rdzeń” możliwy do uchwycenia w interpretacji. W prezentowanym podejściu rdzeniem opowieści są wewnętrzne znaczenia (Straś-Romanowska 1992) układające się we wzór dominującej intencjonalności osoby. W przedstawionych badaniach na temat doświadczenia rozvodu jest to intencjonalność podmiotowa, także egzystencjalna, z wyraźnie zaznaczonym komponentem emocjonalnym.

Wartościową strategią jest prowadzenie narracyjnych badań podłużnych. Dzięki przyjmowaniu przez narratora różnych perspektyw autobiograficznych, w których umieszczane są oraz interpretowane ich doświadczenia, badania te dają sposobność do poczynienia bardziej wiarygodnych ustaleń dotyczących intencjonalnych poglądów badanej osoby.

Mamy nadzieję, że zaprezentowane stanowisko w narracyjnych badaniach jakościowych stanie się użyteczne dla badaczy, których intryguje i pociąga fenomen Osoby, a równocześnie przestrzegających zasady dyskursywności i poprawności warsztatowej w nauce.

Bibliografia

- ARMSTRONG N., TENNENHOUSE L., 1993, *History, Poststructuralism, and the Question of Narrative*, Narrative, Vol. 1.

- AZMITIA M., ITTEL A., RADMACHER K., 2005, *Narratives of friendship and self in adolescence*, New Directions for Child and Adolescent Development, Vol. 107.
- BAL M., 1997, *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*, University of Toronto, Toronto.
- BARTOSZ B., 2004, *Ludzie chcą opowiedzieć swoją historię: konstruowanie rzeczywistości w narracji*, [w:] E. Dryll, A. Cierpka (red.), *Narracja. Koncepcje i badania psychologiczne*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa.
- BEISERT M., 2000, *Rozwód. Proces radzenia sobie z kryzysem*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań.
- BIRD A., REESE E., 2006, *Emotional reminiscing and the development of an autobiographical self*, *Developmental Psychology*, Vol. 42.
- BRYMAN A., 2006, *Integrating quantitative and qualitative research: how is it done?* *Qualitative Research* February, Vol. 6, No. 1.
- CHRZĄSTOWSKI S., DE BARBARO B., 2011, *Postmodernistyczne inspiracje w psychoterapii*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- CIERPKA A., 2002, *Tożsamość jednostki wśród rodzinnych narracji*, [w:] J. Trzebiński (red.), *Narracja jako sposób rozumienia świata*, GWP, Gdańsk.
- DOMINICÉ P., 2006, *Uczyć się z życia. Biografia edukacyjna w edukacji dorosłych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź.
- DRYLL E., 2008, *Analiza tekstu narracji autobiograficznej z wykorzystaniem metod lingwistyki formalnej*, [w:] B. Janusz, K. Gdowska, B. de Barbaro (red.), *Narracja. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- GEERTZ C., 2005, *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- GLÜCK J., BLUCK S., 2007, *Looking back across the lifespan: A life story account of the reminiscence bump*, *Memory & Cognition*, Vol. 35.
- HABERMAS T., 2007, *How to tell a life: The development of the cultural concept of biography across the lifespan*, *Journal of Cognition and Development*, Vol. 8.
- HANSON W.E., CRESWELL J.W., CLARK V.L., PETSKA K.S., CRESWELL J.D., 2005, *Mixed methods research designs in counseling psychology*, *Journal of Counseling Psychology*, Vol. 52.
- KĘPIŃSKI A., 1992, *Rytm życia*, Saggiarius, Warszawa.
- KVALE S., 2010, *Prowadzenie wywiadów*, PWN, Warszawa.
- LAGUNA M., STEMPLEWSKA-ZAKOWICZ K., 2012, *Możliwość łączenia podejścia ilościowego i jakościowego w badaniach nad osobowością*, *Przegląd Psychologiczny*, t. 55, nr 2.
- MAY R., 1989, *Psychologia i dylemat ludzki*, PAX, Warszawa.
- MCADAMS D.P., OLSON B.D., 2010, *Personality development: Continuity and change over the life course*, *Annual Review of Psychology*, Vol. 61.
- MCLEAN K., PASUPATHI M., PALS J., 2007, *Selves creating stories creating selves: A process model of self-development*, *Personality and Social Psychology Review*, Vol. 11.
- MELLARD J., 1987, *Doing Tropology: Analysis of Narrative Discourse*, Urbana, Illinois.
- MERRILL N.A., WALSH K., ZAMAN W., FIVUSH R., 2011, *Coherence Across Adolescents' Personal and Intergenerational Narratives*. Paper presented in R. Fivush (Chair), *Narrative Socialization Across Age, Gender and Generations*, symposium at the biennial meeting of the Society for Research on Child Development, Montreal, Canada.
- MILLER P.J., 1994, *Narrative practices: Their role in socialization and self-construction*, [in:] U. Neisser, R. Fivush (eds.), *The remembering self: Construction and accuracy in the life narrative*, Cambridge University Press, New York, NY.
- NELICKI A., 1995, *„Metakliniczna” koncepcja osoby V.E. Frankla*, [w:] A. Gałdowa (red.), *Wybrane koncepcje osobowości*, cz. I, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- NIGEL J.W., HARRIESB M., WILLIAMSC A.M., 2014, *Gaining Control: A New Perspective on the Parenting of Children with AD/HD*, Accepted author version posted online: 20 Mar 2014. Published online: 20 Mar. 2014, <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14780887.2014.902524>.

- OLEŚ P., 1996, *Z problematyki interwencji kryzysowej i radzenia sobie ze stresem*, RW KUL, Lublin.
- ONWUEGBUZIE A.J., LEECH N.L., 2005, *On Becoming a Pragmatic Researcher: The Importance of Combining Quantitative and Qualitative Research Methodologies*, International Journal of Social Research Methodology, Vol. 8.
- OPOCZYŃSKA-MORASIEWICZ M., 2007, *Dialog innych albo inne monologi*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- PALUCHOWSKI W.J., 2012, *Model mieszanych metod, czyli o przyczynach i skutkach pewnej metodologicznej rewolucji*, Przegląd Psychologiczny, t. 55, nr 2.
- PASUPATHI M., MANSOUR E., BRUBAKER J.R., 2007, *Developing a life story: Constructing relations between self and experience in autobiographical narratives*, Human Development, Vol. 50.
- PALS J.L., 2006, *Authoring a second chance in life: Emotion and transformational processing within narrative identity*, Research in Human Development, Vol. 3.
- PUNCH F.K., *Introduction to Social Research: Quantitative and Qualitative Approaches*, Sage Publications, London.
- RICOEUR P., 1985, *Egzystencja i hermeneutyka*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.
- ROBIN R., 1980, *Badanie pól semantycznych: doświadczenia Ośrodka Leksykologii Politycznej w Saint Cloud*, [w:] M. Głowiński (red.), *Język i społeczeństwo*, Czytelnik, Warszawa.
- ROSENTHAL G., 1990, *Rekonstrukcja historii życia. Wybrane zasady generowania opowieści w wywiadach biograficzno-narracyjnych*, [w:] J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*.
- ROSTOWSKI J., 2009, *Współczesne przemiany rozumienia związku małżeńskiego*, [w:] T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, Difin, Warszawa.
- RYDZEWSKI P., 2010, *Metody analizy danych w socjologicznych badaniach rozwodów*, Roczniki Nauk Społecznych, 2(38).
- SAKRAIDA T.J., 2005, *Common Themes in the Divorce Transition Experience of Midlife Women*, Journal of Divorce & Remarriage, 43(1/2).
- SCHUETZE F., 1983, *Biographieforschung und narratives Interview*, Neue Praxis, 13(3), http://www.ssoar.info/ssoar/files/2009/950/schuetze_biographieforschung_und_narratives_interview.pdf
- SHAUGHNESSY J.J., ZECHMEISTER E.B., ZECHMEISTER J.S., 2002, *Metody badawcze w psychologii*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- SILVERMAN D., 2007, *Interpretacja danych jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- STRAŚ-ROMANOWSKA M., 1992, *Los człowieka jako problem psychologiczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- STRAŚ-ROMANOWSKA M., 2010, *Badania ilościowe vs. jakościowe – pytanie o tożsamość psychologii*, Roczniki Psychologiczne, 13, 1.
- STRAŚ-ROMANOWSKA M., BARTOSZ B., ŻURKO M. (red.), 2010, *Badania narracyjne w psychologii*, Wydawnictwo Psychologii i Kultury Eneiteia, Warszawa.
- STRAŚ-ROMANOWSKA M., BARTOSZ B., ŻURKO M. (red.), 2010a, *Psychologia małych i wielkich narracji*, Wydawnictwo Psychologii i Kultury Eneiteia, Warszawa.
- SZLENDAK T., 2010, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- SZUSTROWA M., 2005, *Analiza i interpretacja danych z wywiadu i obserwacji*, [w:] K. Stemplewska-Żakowicz, K. Krejtz (red.), *Wywiad psychologiczny*, t. 1, PTP, Warszawa.
- SZYM CZYK B., ŻAKOWICZ W., STEMPLEWSKA-ŻAKOWICZ K., 2012, *Automatyczna analiza tekstu: polska adaptacja programu LIWC Jamesa Pennebaker*, Przegląd Psychologiczny, t. 55, nr 2.
- ŚLESZYŃSKI D., 1997, *Człowiek w działaniu: analiza empiryczna, fenomenologiczno-egzystencjalna*, Trans Humana, Białystok.
- TRAFIMOW D., 2014, *Considering Quantitative and Qualitative Issues Together*, Qualitative Research in Psychology.

- TRZEBIŃSKI J., 2002, *Autonarracje nadają kształt życiu człowieka*, [w:] J. Trzebiński (red.), *Narracja jako sposób rozumienia świata*, GWP, Gdańsk.
- WŁODAREK J., ZIÓLKOWSKI M., 1990 (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań.
- WIKLUND-GUSTIN L., 2010, *Narrative hermeneutics: in search of narrative data*, *Scandinavian Journal of Caring Science*, Vol. 24.
- WIKTOROWICZ R., 2006, *Uwarunkowania psychologicznej adaptacji ojca do problemów rozwojowych dziecka. Przegląd literatury*, *Nowiny Psychologiczne*, 3.
- YOUNG A.M., STEWART A.J., MINER-RUBINO K., 2001, *Women's perceptions of their own divorces: A developmental perspective*, [in:] D.P. McAdams, R. Josselson, A. Lieblich (Eds.) *Turns in the road: Narrative studies of lives in transition*, American Psychological Association, Washington D.C.
- ŻURKO M., 1996, *O przydatności metody biograf w psychologii*, [w:] M. Straś-Romanowska (red.), *Na tropach psychologii jako nauki humanistycznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- ŻURKO M., 2004, *Rekonstrukcja poczucia tożsamości na podstawie wywiadu autobiograficznego*, [w:] E. Dryll, A. Cierpka (red.), *Narracja. Koncepcje i badania psychologiczne*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa.

Narrative inquiry in the interpretative approach – methodological clue

The purpose of the article is to present a specific nature of an interpretative approach in psychological qualitative research. To be more precise, it is aimed at conducting research, analysis and interpretation of narrative materials in a way that is coherent with a theoretical model. The proposed research procedure is a result of the authors' long term experiences in using a narrative method in an interpretative model of psychological qualitative research based on M. Straś-Romanowska's concept (1992). The research procedure is presented on an example of examining ways of experiencing a divorce by women with various length of post-divorce life and different autobiographical experiences.

Keywords: *qualitative research, narrative methods, autobiographical experiences, divorce*